

עלון המשפט

ביה"ד "נתיבות חיים" שע"י מוסדות מענה שמחה י-ם בנשיאות הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א פנים מאירות 1 י-ם טל: 02-5023637/55

66 | גליון חודש אב ה'תשע"ד

תוכן העניינים:

א | פסקי דינים - יורד לאומנות חברו
- חלק ד - התחרות המותרת והאסורה
- חלק א

ב | דין 'מקח טעות' באופן שהטעות
היתה בשווי המקח מחמת נתונים
שגויים - חלק א

מודעה רבא לאורייתא

בשמחה רבה הננו לבשר ולהזמין
את הציבור הרחב לכנס הגדול

יום העיון העשרים ושתיים

בענייני צוואות

אשר יתקיים בעזהשי"ת

ביום שני כ"ט אב תשע"ד

בהיכל כוללנו ביהמ"ד היכל שמואל

רח' פנים מאירות 1 עיה"ק ירושלים

במעמד ובראשות גדולי הדיינים

שליט"א

השיעורים יחלו בשעה 3:00

לאחר השיעורים תערך תפילת מנחה

ויו"כ קטן בערך שעה 6:00

ניתן להאזין לשיעורים בשידור חי ב"קול

הלשון" טל: 03-6171111 ואח"כ כוכבית

או בשלוחה 172 לאחר השיעורים

בית הוראה לענייני ממונות

"בית גרוס"

ע"ש ברוך וברכה גרוס

שע"י כולל חושן משפט אוהל יוסף

זמני בית ההוראה בימים א-ה בין

השעות 1:40 ל 3:30 בטלפון 02-5023637

לקביעת תורים לדיונים בביה"ד כל יום

בין השעות 18:30 עד 20:30 בפלאפון

052-7642346

ביה"ד יוצא לפגרה החל

מיום רביעי י"ז אב עד יום

שני כ"ט אב

הרב יוסף פליישמן שליט"א

פסקי דינים - יורד לאומנות חברו - חלק ד - התחרות המותרת והאסורה - חלק א

1. אסור לבצל חנות לעשות שום מעשה שמטרתו למשוך לחנותו לקוח שכבר נכנס לחנות של אחר ומוכן לקנות, משום יורד לאומנותו של חברו.

2. אמנם באופן כללי מותר לאחד מן המוכרים להציע הטבות מיוחדות למי שיקנה אצלו, אם גם המתחרים שלו יכולים להציע את ההטבות האלו, או שהם יכולים להציע הטבות אחרות³ שיאפשרו להם להמשיך להתחרות איתו⁴. אמנם אסור להציע הטבות ללקוחות במקרה שאין באפשרותם של המתחרים להציע ללקוחות משהו שיאפשר

1. כן פסק החת"ס (שו"ת חו"מ עט ד"ה התנאי הראשון) וז"ל, "אם כבר היו הקונים בחנותו, וגמר הפיסוק ולא חסר כלום, באופן שהיה בטוח שיקחו ממנו ובא זה ומוליכם לחוץ, הוה ליה גזל". והחת"ס עצמו למד דין זה מפירושו של רש"י ב"שאני דגים דיהבי סייארא", וז"ל רש"י, "כיון שהכיר חורו ונתן שם מזונות בטוח הוא שילכדנו, דהוה ליה כמאן דמטא לדידה, ונמצא חברו מזיקו". וכן פסק ערוך השולחן (רכח, יד) "אבל מחנותו של אחר אין לקרות שום קונה, ועובר בלא תסיג גבול". ויתכן, שבאיסור זה של הסגת גבול עובר אפילו אם אין זה ודאי שהלקוח היה קונה אצל הראשון. הפת"ח (גניבה פרק ט הערה 7) כתב שיתכן שהדין הזה הוא לכו"ע, כיון שכל ההיתר של הגמ' (ב"ב כא, ב) לפתוח חנות ע"י חנות הוא בגלל שיש לטעון "אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי", ואילו באופן זה הוא עושה בתוך של חברו, ואיסור זה הוא אף כשאין ודאות שהיה קונה אצל חברו. [בהמשך הוא דן בענין נהגי סנדריים שעוצרים בתחנות האוטובוסים, ולוקחים את הנוסעים שהגיעו לשם מחמת תחנת האוטובוסים, האם נחשב הדבר כנמצאים בחנות של אחר, ונשאר בזה בצ"ע. וכן דן בזה המשפט שלמה (ד, 1)]. לכאורה העה"ש והפת"ח יאסרו לנהוג כפי שמצוי לפעמים אצל חלפני כספים, ששנים העומדים בתור מציעים זה לזה להחליף ביניהם את המטבעות, ועל ידי זה חוסכים שניהם את העמלה.

2. בענין זה נחלקו רבי יהודה ורבנן במשנה (ב"מ ס, א), "רבי יהודה אומר לא יחלק החנוני קליות ואגוזין לתינוקות, מפני שהוא מרגילן לבא אצלו, וחכמים מתירין", וביארה הגמרא את טעמם של רבנן, "מאי טעמייהו דרבנן, דאמר ליה אנא מפליגנא אמגוזי ואת פליג שיסקי", כלומר, כיון שגם בעלי החנוניות האחרים יכולים לחלק דברים לתינוקות, אין בכך איסור, ונקטינן להלכה כחכמים, וז"ל הרמב"ם (מכירה יח, ד) "ומותר לחנוני לחלק קליות ואגוזים לתינוקות ולשפחות כדי להרגילן לבא אצלו", והעתיק דבריו השו"ע (רכח, יח). בספר הר הכרמל (חו"מ ג) חידש שרק לחנוני שהיה שם ראשון מותר לחלק על סמך הטענה הזאת, אבל חנוני שהגיע שני למקום אינו רשאי לעשות כן. והוכיח כן ממה שהרמ"א בתשובותיו (סי' י) אסר לקנות את הרמב"ם שהודפס ע"י המתחרה של המהר"ם פדאוה בגלל שהמתחרה הוריד את המחיר, ולכאורה הרי גם המהר"ם יכל להזיל את המחיר שלו, ומדוע אסר זאת הרמ"א, ולמד מכאן שהמוכר שהגיע שני למקום אינו רשאי לעשות כן, אף שהראשון יכול גם הוא לעשות זאת. אמנם יש לדחות ראייה זו, כיון שמדברי הרמ"א שם משמע שהמהר"ם לא היה יכול להוריד המחיר, כיון שלא היה עשיר כמו המתחרה שלו, וז"ל "כי יכול הוא להזיל כי הוא מעשירי הארץ", וגם לא הוזכר חילוק זה בפוסקים אחרים. [בנוסף, הרמ"א כותב שהמתחרה עשה כן מחמת שנאה, ומשמע מזה שלא היה איכפת לו להפסיד כסף כי עיקר מגמתו היתה להזיק למהר"ם, ולפ"ז יש עוד סיבה לאסור, וכמו שיבואר להלן בדין 5 והערה 18 בשם הערך שי, אולם ברמ"א שם לא משמע שזה טעמו].

3. בשו"ת הר הכרמל (שם) דייק את לשון הגמרא הנ"ל, "אנא מפליגנא אמגוזי [אגוזים] ואת פליג שיסקי", ולא אמר "את פליג אמגוזי", כדרך שחילק הראשון אגוזים, ולמד מכאן שאפילו אם לא יועיל לשני לחלק אגוזים כמו הראשון [מחמת שהלקוחות כבר התרגלו לקבל אגוזים אצל הראשון], ורק אם יחלק דברים שונים יחזרו אליו הלקוחות, גם כן נוהג הראשון כדיו, כיון שסוף סוף יש לשני דרך להתחרות איתו ולא יפסיד לקוחות. [ולכאורה היה ניתן ליישב את דיוקו באופן שונה, שהוקשה לגמרא איך מותר לראשון לחלק אגוזים, והרי בכך הוא גורם שהשני יצטרך לחלק גם הוא דברים, ויפסיד בכך כסף [וכמו שהקשה הדברות משה (ב"מ סי' כ הערה כז)], ולכן נקטה הגמרא שיחלק השני שיסקי, כי על ידי שהמוכרים מציעים הצעות שונות מתעוררת התחרות, ודבר זה טוב ללקוחות, וגם המוכרים ימשיכו להרויח, כי מי שאוהב אמגוזי ילך לראשון ומי שאוהב שיסקי ילך לשני].

4. הגמרא (ב"מ ס, א) תולה את ההיתר של הראשון לחלק אגוזים בכך שהשני יכול להציע מעשה דומה לזה של הראשון, ומשמע שאם השני אינו יכול לנהוג כן, אסור לראשון לעשות זאת. אמנם הפוסקים הקשו מדוע הגמרא תלתה בכך את ההיתר, והרי בסוגיא בב"ב (כא, ב) מבואר שטעם זה נצרך רק לשיטת רב הונא [האוסר לפתוח חנות ליד חנות], אבל לדעת רב הונא בריה דרב יהושע, המתיר את התחרות, אין צורך בסברא זו. וכיון דקיי"ל להלכה כר"ה בדר"י, אי"צ לטעם זה. הלבוש מרדכי (ב"ב סי' י) יישב עפ"י האביאסף [הובא בגליון 62 דין 3, וע"ש בהערה 8] שהגם שאנו פוסקים כר"ה בדר"י שמוותר לפתוח חנות ע"י חנות, הרי יש אופן שאסור, והיינו כשפותח בצד הפתוח של המבוי, והמתחרה שלו נמצא בתוך המבוי, דבכה"ג ברי הזיקא של הפנימי, וה"ה

להם להמשיך להתחרות איתו⁵. לדוגמא, אם לבעל חנות אחת יש עסק נוסף, והוא מציע ללקוחות החנות הטבה בעסק האחר שלו, הדבר אסור, אם בעלי החנויות האחרות, שאין להם עסקים נוספים, אינם יכולים להציע ללקוחות דבר שיאפשר להם להמשיך להתחרות איתו⁶.

באופן שאחד מהם מחלק אגוזים הוי ברי הזיקא של השני, לולא הטעם שגם השני יכול לעשות כן. וכן למד האבני נזר (חו"מ כד) וז"ל, "סבירא ליה כפוסקים הנ"ל דכיון שמרגלים לבוא אצלו ולא יקנו כלל אצל האחר, אסור", והיינו שע"י שירגיל התינוקות לבוא אצלו, לא יהיו לשני לקוחות כלל. וכן כתבו בשו"ת הרי בשמים (ג, קנ) והערך שי (קנו ד"ה סעיף ה). אמנם בדברי חיים (חו"מ א, יט) כתב טעם אחר, והוא, כי גם ר"ה בדר"י מתייר רק באופן שכל אחד עושה בתוך שלו, כגון שכל אחד פותח חנות בפני עצמו, אבל המחלק אגוזים אינו עושה בתוך שלו אלא הרי הוא כמי שהולך ומזיק לחבירו, כיון שעל ידי מעשיו הוא מושך את הלקוחות של חבירו, והוי כמו גירי דיליה, ולכן היה ראוי לאסור על הראשון לחלק אגוזים, לולא הטעם שגם השני יכול לנהוג כמותו, וממילא נמצא שאינו מזיקו כלל, וז"ל, "והנה זה התיירון צריך לומר גם לדין דפסקין דבר מבואה מותר, משום דהתם הטעם דעושה בשלו וההיזק מגיעו ממילא, אבל ליטול הקונים מחבירו בעד שמרגילין לבא אליו הוי מעשה, ולכולי עלמא אסור. ולזה מתרין דזה אינו היזק כלל, דמצי אמר ליה אנת פליג כו". תירוצו נוסף מצאנו בבית אפרים (חו"מ כז ד"ה ולפי"ז פשיטא), וז"ל, "מה שדקדקו בהך דב"מ דל"ל טעמא דאנא פליגנא אמגוזי כו' דודאי לפי מאי דקי"ל כר"ה בדר"י דמותר לירד לאומנות חבירו ס"ל דגם ר"י מודה בזה, אלא דחילוק קליות הוי אקרוביה דעתיה טפי, דדעתא דתינוק מקרבה לגבי אמגוזי, וה"ל כדרך רמאות שמרמה את התינוקות שיבואו אצלו לקנות אף על פי שאין דעת אביהם בכך אלא שולחים אותם לקנות באשר ימצאו מהיפה ומן המשובח יותר, ורבנן פליגי מטעם דאנא פליגנא כו', ומכ"ש דא"ש לפמ"ש לעיל דר"י מיירי בתינוקות שרגילין לבא אצל חבירו".

ויש נפ"מ בין הביאורים השונים, כיון שלפי הפשט של הדברי חיים בכל מקרה שחונני מנסה למשוך לקוחות, יש צורך שגם השני יוכל לעשות כן, ואילו לפי הלבוש מרדכי הדבר תלוי רק אם הוי ברי הזיקא או לא, ולפי הבית אפרים רק במקרים מסוימים יהיה אסור, כמבואר בדבריו. ובאמת מסתימת הפוסקים משמע שבכל ענין צריכים להגיע ל"את פליג שיסקי", והיינו לכאורה כשיטת הדברי חיים. אך מ"מ א"ז קושיא על הלבוש מרדכי וכו', כיון שבדרך כלל אם אין השני יכול לעשות כן, הרי זה ברי הזיקא, ואסור אף לדברי, ולכן אין דבריו סותרים לסתימת הפוסקים.

לפי הדברי חיים לומדים מזה שגם כשאינו עושה בתוך שלו הדבר מותר, אם השני יכול לעשות דבר דומה כדי שלא יזקק, ולפי זה קשה מאוד הפסק של הגרמ"ל לנדה שליט"א (מופיע בקובץ פעמי יעקב ט עמ' כג-כד), לגבי אדם שהולך ובכך לבית כדי לקבל הצרכים מהדיירים למוצרי חלב, ומביאם לבתיהם מידי יום, ובכך הוא מתחרה עם הצרכניה שבאותו מקום שאינה יכולה לחלק את מוצרי החלב לבתים, והוא אסר זאת עפ"י הד"ח הנ"ל, כיון שאין זה נחשב כעושה בתוך שלו. אבל דבריו קשים מאוד מכמה אנפי: א. הרי גם לפי הד"ח שאינו נקרא עושה בתוך שלו, הגמרא מתיירה באופן שהשני יכול לחלק שיסקי, ובמקרה זה הרי אותו אדם מוכר רק מוצרי חלב, ואם כן הצרכניה תמשיך להתפרנס ממכירת שאר הדברים. וגם לפי הד"ח אין מסתכלים על כל מוצר בפני עצמו אלא על הסך הכללי, וכמו שרשאי החונני להוזיל מחיר של מוצר אחד, אם החונני המתחרה יכול להוריד מחיר של מוצר אחר, וא"כ הוא הדין כאן, שאפילו אם הצרכניה תפסיד מעט מהירידה במכירת מוצרי החלב, הדבר מותר, וכמו שלא איכפת לנו שהחונני השני מפסיד מחלוקת השיסקי עצמם, כל זמן שהוא יכול להמשיך להתחרות. ב. כיון שהרבה פוסקים יישבו את הקושיא באופן אחר, וכנ"ל, ולדבריהם הדבר מותר, מהכי יתני שנפסקו כשיטת הד"ח לאסור את התחרות באופן זה. [ומה שכתב שזה נחשב כנוטל ממצודתו של בעל המכולת, תמוה הוא, כי בעל המכולת לא עשה כלום, ואין זה כמו דייגים שהביאו את הדגים למצודותיהם].

5. כיון שבאופן זה לא שייך הטעם הנ"ל של חכמים.
6. נידון זה הובא באבני נזר הנ"ל, לגבי אדם שפתח חנות מתחרה לחנות שהיתה קיימת, ומלבד זה היה מעסיק אנשים שהיו אוספים עבורו כדורים שירו החיילים במקום האימונים של הצבא, וכדי למשוך לקוחות לחנותו החדשה, הכריז שהוא לא יעסיק במלאכת איסוף הכדורים מי שלא יקנה בחנותו, ואסר זאת האבני נזר, כיון שהראשון לא יכול להתחרות איתו, מאחר ואין לו עסק של איסוף כדורים. והתיר לו האבני נזר לקיים את חנותו רק אם יפרסם ללקוחות בפירוש שמכאן ולהבא יעסיק באיסוף הכדורים גם מי שלא יקנה אצלו.
7. מקור הדין הוא במשנה בב"מ (ס, א) "ולא יפחות את השער, וחכמים אומרים

3. אחת הדרכים המקובלות בין בעלי החנויות למשוך לקוחות היא על ידי הורדת מחירים. יש שפסקו⁷ שאם יש מחיר קבוע שנקבע על ידי הממשלה, או מחיר הנהוג בין הסוחרים⁸, אסור לאחד מבעלי החנויות למכור במחיר זול יותר מהמחיר שנקבע, ואפילו במקצת⁹, הגם שהלקוחות [שהם יהודיים] ייהנו מהורדת המחירים, והגם «המשך בעמוד הבא»

זכור לטוב", וע"ז אמרה הגמרא, "מאי טעמא דרבנן, משום דקא מרווח לתרעא", ופירש רש"י (ד"ה משום דמרווח תרעא), "ואוצרי פירות יראו שהוזלו, וימכרו בזול". ודקדק הפנים מאירות (א, עח והובא בפ"ת קנו, ח) שמכך שיבארה הגמרא את טעמם של חכמים בדרך שאלה ותשובה, משמע שאין זה כלל מוחלט שטובת הקונים קודמת לטובת המוכרים, אלא באמת דאגו חז"ל יותר למוכרים שלא יפסידו, אלא שתירוצו הגמרא הוא שבאופן שעל ידי זה ירד השער אצל כולם, מותר. והקשה ע"ע מדברי רבינו ירוחם שהובא בב"י (קנו, חלק השני) וז"ל, "כתוב במישרים בנתיב ל"א חלק ו' (קא ע"ד) אם שני בני אדם דרים בעיר אחת, והאחד רוצה להלוות במעט רבית יותר מחבירו, לא מצי מעכב, כדאמרינן בפרק לא יחפור (כא): דאמר ליה אנא מפליגנא אמגוזי את פלוג שיסקי", הרי שבכל גווי מותר להפחית את המחיר. ותירץ, "נראה דשאני רבית דאין שער ידוע לרבית, ורשאי כל אחד לוותר קצת כדי שירגיל הכותים אצלו". והוסיף להקשות על עצמו משיטת הרי"י מיגש (ב"ב כא, ב) שנפסקה ברמ"א (קנו, ז), שאפילו מי שלא גר בעיר רשאי למכור לבני העיר, אם מוכר יותר בזול, משום שבכך הוא עושה טובה לבני העיר, וא"כ כל שכן שמותר לבן העיר להוריד את המחיר. ותירץ ששם מיירי שע"ז כל השער ישתנה, וכמו שאמרה הגמרא "דקא רווח תרעא". והסכים לדבריו העה"ש (רכח, יד), וכתב "וכן יכול למכור בזול ואין בני השוק יכולים לעכב עליו. אמנם נ"ל דזהו רק בתבואה, מפני שע"י זה שימכור בזול גם האחרים ימכרו בזול, ומתוך זה ימכרו בעלי האוצרות בזול (רש"י שם ד"ה זכור לטוב) אבל לזלזל במכירת סחורה איסור גמור הוא, ומתוך כך מקולקל דרך המסחר ומאבדין מעות אחרים [וראי' מב"ב צ"א א] וכן מצאתי לאחד מהגדולים (מסת' כוונתו לפמ"א) שכתב כן".

המשפט שלום (קנו' תיקון עולם בס"ס רלו סעיף כז וכן משמע בהפתי"ת שם) כתב שהחת"ס (קעה) סובר כפמ"א. אמנם לא נראה שיש משמעות לזה, כי אמנם החת"ס אסר להוריד מחיר, אבל נראה שאסר דווקא בגלל הלכות מערופיא או מצד אחר, ולא מצד איסור רגיל של יורד לאומנות חבירו, שהרי הוא אסר אפילו לחלק קליות ואגוזים כדי למשוך לקוחות מהשני, הגם שהמשנה מתיירה זאת בפירוש, וע"כ שאסר מצד מערופיא, ואין הוכחה שיאמר כן בסתם מוכרים, שעל זה דיבר הפמ"א. ובאבן המשפט (עמ' תמה) טען שכך מבואר מתשובה אחרת של החת"ס (תשו"ה, עט ד"ה מזה), אבל גם שם אין שום משמעות שסובר כהפמ"א, כיון שאסר רק כשמפסידיים המוכרים מהקרן, ובזה גם החולקים על הפמ"א מודים שאסור, כיון שלא שייכת בזה טענה של "פלוג את שיסקי" [וכן טען הנ"ל שיש ראייה מהות'ס בפ"י לביצה ה, אמנם מאותו סיבה אין בזה שום משמעות].

8. מתחלת דבריו של הפנים מאירות נראה שהיא סותרת כן באופן שהממשלה קבעה את המחיר, וז"ל "כבר יצא השער והוא חוק המדינה להתנות על השערים והוי כדינא דמלכותא". אמנם, בהמשך דבריו נראה שסובר כן בכל שער קבוע, אפילו אם לא קבעה זאת הממשלה, וגם טעמו שייך בכל אופן שיש מחיר קבוע, אם לא יהיה שינוי על ידי הפחתת המחיר, וז"ל, "ועוד אפשר לומר, דדווקא בפירות י"ל שמשנתנה השער לפי ריבוי הפירות, וכשיראו אוצרי פירות שהוזלו יוציאו כל פירותיהם, וממילא ישתנה השער. אבל בשכר וי"ש שהוא חוק המדינה ונימוסיה להכריז בכמה המדה, וכן אם רואים שראוי למכור בזול מכריזים שימכרו בזול, הוי כדינא דמלכותא, ולא משגחינן כלל בטובת הלוקחים". וכן נראה שהבין העה"ש שהבאנו בהערה הקודמת, שהפמ"א סובר כן בכל אופן שהמחיר קבוע, כיון שאסר מצד שמקלקל את המסחר ולא משום דינא דמלכותא. וכן נראה שהבין הבי"א החולק עליו, כיון שהוא הקשה על הביאור של הפמ"א ברבינו ירוחם, וז"ל, "גם מ"ש דרבינו ירוחם מיירי שאין שער קבוע לריבית, לענ"ד זה אינו, וכמ"ש דודאי מיירי שהיו להם שער ידוע, וזה מוזיל את השער, דאל"כ לא שייכא לישנא דמוזיל כלל, כל שאין שומתו ידוע כלל", ואם היה מבין שהפמ"א מיירי דווקא בדבר שמחירו קבוע ע"י הממשלה, איך היה הבי"א בטוח שהממשלה קבעה מחיר, ומה הטענה שלו מצד לישנא דמוזיל. אבל אם נאמר שפמ"א אסר בכל מחיר קבוע מובנת השגתו, כיון שעצם העובדא שרבינו ירוחם קרא לזה 'להוזיל' מוכיח שהיה מחיר קבוע.

9. כן מוכח מכמה לשונות של הפמ"א בתשובתו, שכתב שהנידון שלו הוא אם רוצה למכור "בזול יותר ממה שנקבע השער", וגם לדבריו זה הפשט במשנה בשיטת רבי יהודה "ולא יפחות השער", ולדבריו חכמים מודים לרבי יהודה באופן שהשער לא ירד באופן כללי, וכן ממש"כ ברבינו ירוחם שהתיר להוזיל רבית "נראה דשאני רבית דאין שער ידוע לרבית ורשאי כל אחד לוותר קצת", א"כ מוכח שבשער קבוע «המשך בעמוד הבא»

המתחרים גם כן יכולים להוריד מחירים¹⁰, אלא אם כן בגללו יגדל ההיצע בשיעור כזה שיירד השער עבור כולם. אך הרבה פוסקים חולקים ומתירים לאחד מבעלי החנויות להוריד מחירים, אם גם המתחרים יכולים לעשות כן ועדיין ירויחו כדי פרנסתם¹¹.

4. גם לדעת המתירים לבעל חנות להוריד מחירים, וכן במקרה שאין מחיר קבוע שאז לכל הדעות מותר להוריד מחירים, מכל מקום דעת הרבה פוסקים שההיתר הוא רק אם מתחריו יכולים להוריד כמותו, או לעשות פעולה אחרת שתאפשר להם להמשיך

אפילו להזיל קצת אסור. וכן מוכח בבית אפרים שהשיב על הראיה מרבית, ושם כל מה שהתיר רבינו ירוחם הוא להזיל קצת, כמבואר בפירוש בדבריו. הארכנו בזה כי ראיתי באבן המשפט (עמ' תמב, תמה) שהעמיד שהפנים מאירות אסור רק בהזיל הרבה ומתיר להזיל קצת, ולא הביא שום הוכחה, וכבר הוכחנו שדבריו אינם נכונים.

10. כן כתב הפמ"א בהדיא ולכן נדחק להעמיד את דברי הר"י מיגש במקום שהמתחרים ירדו אצל כולם, וכמו שהבאנו בהערה 8.

11. בשו"ת גור אריה יהודה (ח"מ כב) הביא את הפמ"א הנ"ל, וחלק עליו. והנה הראיה של הפמ"א היא מכך שהביאה הגמרא את טעמם של חכמים בדרך שאלה ותשובה, ומזה למד שההיתר הוא רק במקרה מסויים. ודחה את ראיתו, שהרי מבואר ברש"י (שם ד"ה מאי טעמא) שאין קושיית הגמ' מדוע רבנן מתירים, אלא מדוע המשנה אמרה שהוא "זכור לטוב", אבל עצם ההיתר קיים בכל גווניו, ועל זה לא הוקשה לגמרא כלל. והביא ראיה שמותר להזיל, שהרי ההיתר של חלוקת אגוזים הוא משום "אנא מפליגנא אמגוזי את פלוג שיסקי", והרי כשמחלק אגוזים ועדיין לוקח את אותו המחיר, בעצם הוא מוזיל, שהרי האגוזים ג"כ שוים כסף, וא"כ ע"כ שמותר להזיל. ובחכמת שלמה (רכה, יח) הביא את דבריו של הגא"י, והסכים עימו לדינא, והוכיח כן גם מהשו"ע (רכה, יח) שסתם "וכן יכול למכור בזול יותר מהשער, כדי שיקנו ממנו, ואין בני השוק יכולים לעכב עליו", ולא חילק בין רווח תרעא או לא, וכן בבית אפרים (ח"מ כז ד"ה וראיתי בפנים מאירות) נחלק על הפמ"א והתיר להוריד את המחיר.

12. כתבנו בהערה הקודמת שהגור אריה יהודה הוכיח שמותר להוריד מחירים מכך שהמשנה התירה חלוקת אגוזים, ושם מבואר בהדיא שההיתר הוא רק כשהאחרים יכולים לנהוג כמותו, וכלשון הגמרא "פלוג את שיסקי", וכמש"כ בפנים בד"ן 2, וא"כ אין הוכחה שאפשר להוריד מחירים אלא במצב כזה. וכן מוכח מהרמב"ן (ב"ב כב, א) שההיתר להוריד מחירים הוא גם מטעם "פלוג את שיסקי", וז"ל, "חכמים אומרים זכור לטוב משום דקא מרווח תרעי כו' משום דא"ל אוזיל את וזבין כו' משום דא"ל אנא פליגנא אמגוזי את פלוג שיסקי", וכ"כ הרשב"א (שם ד"ה יזלו זבינו). וכן נראה מדברי החכמת שלמה הנ"ל כיון שטענתו היא סתימת השו"ע, והשו"ע הבין את הדין של הורדת מחירים ביחד עם חלוקת מתנות, וחלוקת מתנות מותרת רק כשמותריו יכולים ג"כ לעשות כן וכמש"כ בד"ן 2. ולפי"ז יתכן שגם העה"ש שהובא לעיל בהערה 7 לא יחלוק עליהם, כיון שכל טענתו היא שעי"ז יתקלקל כל המסחר [וכן רק במקרה הזה יש לו הוכחה מב"ב צא, א, כיון ששם כתוב שמתחננים אפילו בשבת אם המתחרים זולים מידי, כיון שהמוכרים לא יוכלו להתקיים כך, אבל אין מתחננים כשהמחירים זולים בצורה סבירה, אף שאינם מרויחים כ"כ הרבה, כמבואר שם בגמ']. ואם כדברינו, גם למתירים מותר להוריד רק באופן שלא יתקלקל המסחר, ולדין זה יסכים העה"ש. גם הבית אפרים (כז, ד"ה ודבריו תמוהין) שחלק על הפמ"א והתיר הורדת מחירים, הגביל את ההיתר למצב שהמתחרים יכולים לשרוד, וז"ל "אם מוזיל גביה בדבר שאין קצבתו ידוע, או בעושה שכר טוב אף על פי שעי"ז מרגיל אצלו ש"ד, דהא חבירו יכול להזיל וכיוצא בו שירגילם אצלו בענין אחר, וא"כ גם כאן יכול להרגיל אצלו בהזולה קצת או בסחורה שפירתו וכיוצא בזה". וכן אח"כ (ד"ה אמנם אפילו) כתב "אם מוזיל גביה בדבר שאין קצבתו ידוע, או בעושה שכר טוב, אף על פי שעי"ז מרגיל אצלו ש"ד דהא חבירו יכול להזיל וכיוצא בו שירגילם אצלו בענין אחר".

אמנם, ראיתי במשפט שלום (שם) שכתב שהדברי חיים (ח"מ א יח) מתיר להזיל אפילו אם האחרים אינם יכולים להזיל, "אף שפוסק חיותם". אך האמת יורה דרכו שלא נכתב כן כלל בד"ח, אלא השואל סבר כשיטת הפמ"א, והד"ח חלק עליו, והביא את אותה ראיה שהביא הח"ש, והסיק "וכללו של דבר, כיון שבתוס' מבואר בהדיא דדמי להדדי פחת השער וחילוק קליות ובר מבואה, ולהלכתא דקיימא לן כרב הונא בריה דרב יהושע [שם] דמותר לאוקים רחיים אצל רחיים, כמו כן מותר לפחות השער". וכיון שהוא מדמה את הוולת המחירים לדין חלוקת קליות ואגוזים שהתירו רק במקרה שאפשר להמשיך להתחרות, לכן גם בהורדת מחירים ההיתר הוא רק באופן שניתן להמשיך להתחרות, וגם דימה זאת לדין של בני מבוי, ששם

להתחרות איתו, וכדין כל הטבה שאסור לבעל החנות להציע אם אין באפשרות המתחרים לעשות דבר דומה¹². ויש מתירים גם במקרה שאין אחרים יכולים להתחרות, אם הורדת המחירים אינה זמנית עד שייסגרו חנויות המתחרים, אלא אילו הם המחירים שישארו קבועים בחנות זו, ובתנאי שהלקוחות הם יהודיים¹³, וטעמם הוא כיון שהלקוחות היהודיים נהנים מהורדת מחירים¹⁴. אמנם הסכמת הפוסקים היא לאסור בכהאי גוונא, כי אין לעשות תקנה ללקוחות אם הדבר יגרום לשלילת פרנסת המוכרים¹⁵.

«המשך בעמוד הבא»

הרבה סוברים כדעת האביאספ, שאם א"א להתחרות אסור, וא"כ הוא הדין לענין הוולת המחיר. ועוד, שהרי לדברי המשפט שלום נמצא שהד"ח סותר את עצמו, כי בס' יט התיר להוריד מחירים רק כשחבירו יכול להתחרות איתו, וכמש"כ "היכי דאינו עושה מעשה, רק שממילא נמשך היזק שגם חבירו יצטרך למכור בזול, זה הו"י רק גרמא עלמא, דלכולי עלמא מותר". ועוד, כי בהמשך הדברים חזר בו הד"ח אפילו מדין זה, וכתב שמוותר רק להזיל קצת, מאחר והביא את שו"ת רמ"א ואת דברי רבינו ירוחם שהתירו להזיל בריבית רק מקצת. ומה שהטעה למשפט שלום הוא הלשון של השאלה בד"ח (יח) שכתב שהמתחרים טענו שפסיק חיותם לגמרי, והיות שלא קיבל טענתם הבין המשפט שלום שמתיר הד"ח אפילו כשבאמת אין באפשרותם להתחרות ויאלצו להפסיק, אבל באמת אין הדבר כן, וכמו שנתבאר, שלא התיר באופן זה.

שבתי וראיתי שגם באבן המשפט (הערה 166) כתב כדברינו, שהד"ח מיידי כשהאחרים גם כן יכולים להזיל. גם החתם סופר (ה, עט ד"ה מזה) התיר להוריד מחירים רק אם האחרים יכולים להמשיך להתחרות, וז"ל "יש להחמיר ולאסור כו' היכי דעי"ז מזלזל הפרגמטי והסוחרי' מפסידים מקחם, דע"כ לא אמר' זכור לטוב אלא היכי דמוכר בזול וירויחו הקונים, ולא מפסיד המוכרים מהקרן, אבל לקפח פרנסתם לא, דהרי מתריעים על פרגמטיא בב"ב צ"א ע"א אפי' על יו' ושמן" [זו הראיה שהביא העה"ש לעיל ג"כ]. וכן השו"ת מאמר מרדכי (יא) אסר לבני הכפר למכור י"ש לבני העיר במחיר הזול, כיון שמוכרי העיר לא היו יכולים להתחרות איתם כלל, כיון שהיו צריכים לשלם מסים, והוכיח כן ממה שהגמרא התירה לחלק אגוזים רק בצירוף הסברא שגם השני יכול לחלק שיסקי. וכן יש להוכיח מתשובת הרמ"א שהבאנו לעיל (הערה 2) שאסר להזיל את המחיר של הספרים בגלל שלא היתה אפשרות למחרם פדאוה להתחרות איתו [והוא הקדים שם שהוא דן את הגוי בדיני ישראל, ולכן אפשר ללמוד משם את הדין].

13. כיון שאז פשוט שהדבר אסור, שהרי לטווח הארוך אין בו משום טובת הלקוחות, וכ"כ האבן משפט (עמ' תמו).

14. הלחם רב (רטז) דן במקרה של חייטים שהיו בעיר אחת, ולקחו מחיר הגון בהתאם ליוקר המחיה שם, אך הגיע לשם חייט ממקום שהמחיה הרבה יותר בזול, ולקח חצי מהמחיר של החייטים המקומיים, והספיק לו לפי דמי מחייתו במקום שממנו בא, ואילו החייטים המקומיים לא יכלו להתחרות איתו. ופסק הלחם רב דכיון שלפי הר"י מיגש אין למנוע אדם שלא גר בעיר מלמכור, אם מוכר בזול [ובפרט שלפי הרבה שיטות באותו מקרה היה דינו כמי שגר בעיר], לכן א"א למנוע אותו לעשות כן, אלא שאסור לאותו חייט לפנות ללקוחות הקבועים של החייטים שבעיר, מעין הדין של מכירי כהונה. ומבואר בדבריו שאינו סובר שהר"י מיגש התיר רק כשבני העיר יכולים ג"כ להוריד מחירים, וכמו שהבאנו לעיל ממשמעות דברי הרמ"ה, וגם לא הביא בדבריו את הגמ' בב"ב שהביאו החת"ס והעה"ש הנ"ל, שמשמע לכאורה שלא כדבריו, כי אין אפשר שיתריעו בשבת על מה שמותר לעשות. ועולה מדבריו שמשום טובת הלקוחות מותר לקפח את פרנסת כל חייטי העיר, שאין להם שום אפשרות להתמודד עם מתחרה שגר במקום אחר. יש לציין שגם הנתביבות (קנו, ב) אינו סובר כהלחם רב במקרה שהמוכר אינו מתושבי העיר, כיון שאסר למוכר מעיר אחר המוזיל לעשות דבר שיביא לפיסוק חיותו של אחד מתושבי העיר [וגם באופן שהמוזיל הוא מתושבי העיר אין הכרח שיסבור הנתביבות כמותו, כיון שיתכן שיתיר זאת רק כשהמתחרה גם כן יכול להוריד את המחיר].

15. בנוסף למה שהבאנו בהערה 13, יש לציין שהפוסקים שמתירים להזיל [כמו הבית אפרים (כז) ועוד] מסתמכים על שיטת הר"י מיגש (ב"ב כב א), שמתיר אפילו למי שלא גר בעיר למכור בזול, והובאו דבריו ברמ"א (קנו, ז), והבאנו בהערה 13 שהרבה סוברים שדין זה הוא רק כשגם השני יכול להזיל, בדומה למה שאמרה הגמרא לגבי חלוקת אגוזים "פלוג את שיסקי". וכן משמע ביד רמ"ה שהסכים לר"י מיגש, וכתב (כב, א) לגבי אופני ההיתר "היכא דמוזיל טפי מבני מאתא (טפי), א"נ דעדיף עיסקיה טפי ולא ניהא להו לבני מאתא לאוזולי כותיהו", שמשמע שהם יכולים להזיל אלא שלא ניהא להם להזיל. וכן כתב בהדיא בשו"ת שו"מ (קמא, א), «המשך בעמוד הבא»

5. כפי שהתבאר לעיל (דין 2) אם המתחרים אינם יכולים להציע הטבה דומה ללקוחות, אסור להציע להם הטבה זו, וגם אם המניעה שלהם מלעשות כן אינה מחמת אותו בעל חנות, אלא מסיבות צדדיות שאינן שייכות אליו, הסכמת הפוסקים היא שהדבר אסור¹⁶, וניכר שכוונתו בהטבה זו היא להזיק למתחריו,

(כ) "אף שבש"ע מבואר דאם מוזלין המקח לא מצי מעכבי מפני תקנת הלקוחות, זה דוקא כשמוזלים מצד **שיכולים לתת בזול יותר שהראשונים רצו להוקיר**, אבל כאן מה שהם מוזלים מפני שאין משלמין המס, א"כ **הראשונים לוקחים באמת כפי שוים בזה, אין מעלה מה שהם מוזלים**". וכן משמע קצת מלשון הרמב"ן (ב"ב כב, א) כשנחלק על הר"י מיגש, שכתב "ואף על גב דתנן עלה וחכמים אומרים זכור לטוב משום דקא מרוח תרעין, התם הוא בבני דההוא מתא, משום דא"ל אוזיל את זבין, אבל אבני מתא אחריתי מעכב, דאיהו לית ליה עסק בהדיה, דלאו בר מאתיה הוא", דמשמע שיש אפשרות לבני מתא להתחרות אבל אם אי אפשר לבני מתא להתחרות, גם הר"י מיגש לא מתיר לאחרים למכור, ודלא כהלחם רב. וכן מוכח מדברי הפרשת מרדכי (ח"מ ס' ז ד"ה וממילא), שהגם שנחלק על החת"ס (תשו' עט) והקל לאחרים להדפיס המחזור של ר' וואלף היידנהיים, אבל עכ"ז הקל להוריד מחירים רק באופן שגם האחרים יכולים להוריד, וז"ל "ואם יזילו דבר מה הראויה להזיל, א"כ גם הראשון יכול להזיל כן, ותבוא עליהם ברכה". וכן החסד לאברהם (קמא, ח"מ לט) אסר לשוחט אפילו אם היה תושב העיר להזיל, אפילו אם לא נסבור כאביאסף, אם כתוצאה מזה יפסיד הראשון פרנסתו לגמרי. והביא ש"כ בהדיא המשאת בנימין (כז), וז"ל, "דע"כ לא פליג רב הונא בריה דרב יהושע ארב הונא אלא כה"ג דרחיא, דאינו מבטל לראשון לגמרי, שהרי הראשון עומד ברחים שלו אלא שהשני אוקי עוד רחים אחד, ומחסר לראשון ממחייתו שלא יהיה ריוח הרבה לראשון כבראשונה, אבל מ"מ יש לראשון ריוח פחות מבראשונה, אבל היכא דבא השני לדחות את הראשון לגמרי ולבטל אותו ממחייתו בענין החנות והאורנדות, שאין רשות רק לאחד בכל העיר ובא השני והשיג גבול הראשון ודוחה אותו לגמרי, כ"ע מודו דמצי מעכב אפי' אבר מבואה ידיה, דהא ודאי פסק לחיותא לגמרי. וכה"ג כתב גם כן הזקן מהר"ך בספר שארית יוסף שלו סימן י"ז". והגם שהנידון של החסד לאברהם אינו בדיוק כמו המקרה של השארית יוסף והמ"ב, כי אצלם השני ממש הוציא לגמרי את הראשון, כיון ששם רק אדם אחד היה יכול לקבל את הרשיון, משא"כ אצל החסד לאברהם שלא הייתה מניעה שיהיו שני שוחטים, רק שבמציאות לא היה מספיק בשביל שנים. וכן מסתבר מאוד שסיברו המ"ב והש"י, כיון שכל הטענה שלהם הייתה שלא מצינו היתר של רב הונא בדרי' במקרה שהראשון מפסיד פרנסתו, וא"כ אין חילוק אם הפסד מחמת שאין לו רשיון או מחמת שאין לו לוקחים. גם כתב שם החסד לאברהם שאפילו אם יש ספק, יש להחמיר מספק בנידון של פסק לחיותיה [ואין להקשות על זה ממה שפוסקים לקולא בספיקת הגמ' בבר מבואה אחרת, כיון ששם לא פסק חיותיה, אלא ממעט]. ודברינו כאן הם נגד מש"כ האבן המשפט (סוף עמ' תמו) שכל הפוסקים מסכימים לדברי הלחם רב, וכפי שהתבאר בהיפך הוא האמת. 16. כתבנו כן לאפוקי ממה שכתב ההלכות משפט בפירושו (רכח, יח), וז"ל, "אף אם נמנע מהחוננים האחרים לעשות כמוהו מחמת חוסר אמצעים או כדומה, מותר לו לעשות תחבולות למשוך קונים, כאשר לא הוא הגורם לכך". והמקור היחיד שהוא מביא לחידוש זה הוא העה"ש (רכח, יד). אמנם המעיין שם יראה שאין רמז לכוה דין, ואדרבה, העה"ש מחמיר בדינים אלו, ופסק כמו הפנים מאירות כמש"כ לעיל, ומשמעות דבריו היא בהיפך ממה שההלכות משפט למד מדבריו, דז"ל העה"ש שם, "ואינו מותר לעשות רק דבר שגם האחר יכול לעשות כן [מדפריך שם מ"ט דרבנן]", והיינו שהוכיח מכך שהגמרא תמהה בתחילה על טעמם של חכמים, שבפשוטו אסור לעשות כן, ותירץ הגמרא הוא שכולם יכולים לעשות כן, ולהתחרות עמו. ויש להוכיח גם מדברי הפוסקים שלא כדברי ההלכות משפט, שהרי אחת הדרכים למשוך לקוחות היא ע"י הורדת מחיר, והרבה פוסקים כתבו שאם לחונני זה יש פחות הוצאות, אסור לו להוריד את המחיר לרמה שהמתחרים אינם יכולים להוריד מחמת ההוצאות שיש להם, וכבר הארכנו בזה לעיל לערות 13 ו 16. בנוסף יש להביא את המהרי"א ענזיל (תשו' טט), שדן בכפר הסמוך לעיר, ובשני המקומות מי שמכר י"י ש קנה מבעלי המקום את הזכות למכור. ואותו שהיה גר בכפר רצה למכור את הי"י ש בזול יותר ממכוריהם בעיר, ועי"ז יבואו אליו קונים מהעיר. ואילו אותם שמכרו את הי"י ש בעיר טענו שאינם יכולים למכור במחיר שלו בגלל שתי סיבות, א. כיון שהם היו צריכים לשלם סכום גבוה יותר ממנו על הזכות למכור י"י ש בעיר. ב. המוכר שבכפר היה גביר, ולכן היה יכול לקנות כמויות גדולות בזול, משא"כ אלו שגרו בעיר היו עניים, וקנו כמויות קטנות ושילמו מחיר רגיל. ופסק המהרי"א ענזיל שאסור למוכר שבכפר למכור לבני העיר בזול. וטעמו הוא כמש"כ הדברי חיים שהבאנו לעיל הערה 4, שאין

שבאופן זה יתכן שלכל הדעות הדבר אסור¹⁷. דוגמא לדבר, אם אחד מבעלי החנויות אינו צריך לשלם שכירות, וכל האחרים צריכים לשלם שכירות, והם קובעים מחיר שיאפשר להם לשלם את השכירות ולהרויח¹⁸, אסור לאותו בעל חנות שאינו משלם שכירות להוריד מחירם בצורה שאם המתחרים «**המשך בעמוד 8**

היתר של הרבד"י כשאדם עושה פעולה למשוך אליו לקוחות של מישהו אחר. והביא עוד שלשה גדולים שפסקו כן בנידון שלו [וכתב שהובאו דבריהם בשו"ת נטע שעשועים (לח-מ)]. בדומה לזה היה הנידון בשו"ת דברי חיים (א, יט) בענין אותם שלא שילמו לממשלה עבור הזכות למכור משקה, וככ"ז מכרו, ומאחר ולא שילמו לממשלה, יכלו למכור יותר בזול מאותם ששילמו, וכתב הד"ה לגבי שאר הפעולות שהאדם עושה כדי למשוך אליו לקוחות "והנה בתחילה רצה הגמרא לומר דרב הונא דלא כחכמים דחילוק קליות, דמה בחילוק קליות שעושה מעשה וגיירי דיליה שנותן להתינוקות קליות ואפילו הכי מתירין חכמים, מכל שכן באינו עושה רק בקרקעו, לא להקונים, ורק הקונים ממילא יבואו אצלו, בכהאי גוונא ודאי מותר לרבנן. ומתירין, שאני התם **דלא הוי היזק כלל דיוכל לומר פלג אתה שישקי**. והנה זה התירוף צריך לומר גם לדין דפסקין דבר מבואה מותר, משום דהתם הטעם דעושה בשלו והיזק מגיעו ממילא, אבל **ליטול הקונים מחבירו בעד שמרגילן לבא אליו, הוי מעשה ולכולי עלמא אסור, ולזה מתירן דזה אינו היזק כלל, דמצי אמר ליה אנת פליג**". והמש"ך בדבריו שם וכתב שהוא חשב בתחילה שלמכור בזול אינו נקרא עושה פעולה למשוך אליו לקוחות, אבל אח"כ הוכיח מהרמ"א ורבינו ירוחם שלמכור בזול מאד ג"כ נחשב כעושה פעולה למשוך אליו לקוחות, והוי מזיק בגירי דיליה. והתירו בעלמא רק במקרה שאפשר לשני לעשות אותו דבר, כיון שאז הראשון לא יחשב מזיק. וא"כ מבואר שבצעם להזיל הרבה וכ"ש שאר פעולה שאמורה למשוך אליו לקוחות ממוכרים אחרים צריך להיות אסור משום מזיק, ורק אם יש לשני האפשרות לעשות כן אז אינו מזיק. נמצא שבין הסברא שסבר בתחילה, ובין הפסק שפסק בסוף, הם נגד ההלכות משפט. גם הערך ש"י (קנו ד"ה סעיף ה) כתב בהיפך מההלכות משפט, כיון שאחרי שהביא את דברי רבינו ירוחם שהתיר להזיל קצת ברבית, ופירש שכוונתו שבא להתיר לאחד מאלו המלווים ברבית לגוים לדרוש פחות אחוזים ממה שלוקחים מתחריו, ובתנאי שהם עדיין ירויחו כדי פרנסתם, המש"ך וכתב, "וי"ל לפי הטעם שכתב רבינו ירוחם, אם חבירו פורע שכירות בעד העסק וזה מוזיל כל כך עד שאם חבירו יתן בזול כל כך לא ירויח כלל, אסור, דליכא למימר תן אתה בזול כל כך". גם הבאנו בהערה 13

שכך פסק המאמר מרדכי. והנה מהדברי מלכיאל (ה, רכח) משמע לכאורה שסובר כדעת ההלכות משפט, ובנידון שלו הרבה מבני העיר היו מייצרים ומוכרים כפתורים לסוחר אחד, ואחד מאלו מייצרי הכפתורים היה מתפרנס גם כשוחט, וגם היו לו בנות גדולות בבית שהיו עוזרות לו, וכיון שהיה יכול להרשות לעצמו להרויח פחות, הוריד את המחירים של הכפתורים, וטענו האחרים שע"ז קפחו פרנסתם, כי לא היו יכולים להרויח הרבה בגללו. והשיב הדברי מלכיאל שאין למונעו להוריד מחירים, "דאטו מי שיש לו עסק אחר בעיר לא יהא רשאי לעשות עוד עסק שם, דכיון שאין עיקר פרנסתו מזה יוכל להזיל". אמנם יש לדחות ראיה זו, כיון שלא מבואר שם שמחמתו היו האחרים נאלצים להפסיק לייצר כפתורים, ויתכן שרק הרויחו פחות, וכן מסתבר, כי אם לא כן יהיו דבריו נגד שו"ת הרמ"א (י) לגבי הדפסת הרמב"ם, ושם המתורה של המהר"ם היה עשיר והיה יכול להרויח פחות, וז"ל הרמ"א "בנדון דידן נמי בריא היזקא הוא, כי היעניטלומר השני נתן להכריז שכל ספר יזיל זהוב טפי מהגאון. ומי ראה זאת ולא יבא אליו לקנות ממנו, **ויכול הוא להזיל כי הוא מעשידי הארץ**". וע"כ צריך לומר שהרמ"א מיידי כשברי הזיקא שאיש לא יקנה אצל מהר"ם, והדברי מלכיאל מיידי כשאינו ברי, כי רק הרויחו פחות אבל היו יכולים להתקיים.

17. כן פסק הערך ש"י (קנו ד"ה ואם מוזיל, והביא דבריו הפת"ח שם ד"ה עוד כתב) באופן שאחד מוזיל, וניכר שהסיבה שהוא מוזיל אינה כדי להרויח יותר, אלא שמוכן להפסיד כדי להזיק למתחרה שלו. וטעמו, כיון שדבר זה נחשב מידת סדום, ופופין על מידת סדום. יש להביא ראיה לדבריו משו"ת הרמב"ם (רעג) במקרה של הרופא שכעס על המוהל ולכן הציע את עצמו למול בחינם, כשכוונתו הייתה להזיק למוהל ולא לעשות מצוה, וכתב על זה הרמב"ם "ועבר ג"כ בעיירה, שיד לאומנות חברו אפילו היה נצרך. אבל כשאינו נצרך, הרי זו אכזריות והפלגה בנקימה ובנטירה". וקצת צ"ע מדוע בשו"ת הרמ"א הנ"ל לא אסר מטעם זה, שהרי הזכיר בתחילת דבריו שמטרת המתחרה של מהר"ם פדאוהו היתה נקמה. ולפי הערך ש"י זה גופא הוי סיבה לאסור, ובכל זאת הרמ"א הזכיר שם ארבעה טעמים אחרים, ולא כתב טעם זה.

18. הבאנו בדווקא דוגמא זו, שהאחרים קדמו לו. אבל באופן הפוך, שהאחד שכר «**המשך בעמוד 8**

דין 'מקח טעות' באופן שהטעות היתה בשווי המקח מחמת נתונים שגויים - חלק א

מתוך דברים שנאמרו ביום עיון שהתקיים בכ"ח ניסן תשע"ד

שאלה:

מעשה באדם שמכר לחבירו עסק. בשלב של המו"מ שקדם למקח הגיש המוכר ללוקח מאזן שנתי שהוא עצמו הכין [היה זה עסק ביתי, ולכן לא הגישו דו"ח מסודר מרו"ח], ובמאזן היו רשומים ההכנסות וההוצאות, ולפי זה עשה המוכר חשבון כמה היה הרווח הנקי לאותה שנה. הקונה בדק את המאזן, וגם התייעץ עם אחרים, ולבסוף החליט לרכוש את העסק, כאשר לפי דבריו ההחלטה נבעה מכך שהסתמך על המאזן הכספי שהגיש לו המוכר.

לאחר שניהל הקונה את העסק קרוב לשנה, ראה שהרווח הנקי רחוק מאד מהסכום שאותו הרווח המוכר על פי המאזן שהוגש לו, ולאחר בדיקה יסודית התברר שהיתה טעות מהותית בהכנת המאזן, כיון שהמוכר רשם בצד של ה'הוצאות' רק את ההוצאות שהיו לו באותה שנה, ולא את העלויות שהיו לו בשנים הקודמות, ואילו ב'הכנסות' הוא רשם רווחים שהיו לו ממכירת סחורה שיוצרה בשנים הקודמות, כך שנוצר מצג שוא לפיו היו הכנסות רבות ללא הוצאות, כאשר כמובן הדבר אינו נכון, באשר ההוצאות היו בשנים הקודמות, והוא נכנס לאותה שנה עם מלאי גדול.

שני הצדדים מודים בטענות האמורות, ואין ביניהם ויכוח על העובדות כלל, אלא כיצד לנהוג מעתה. הקונה מעוניין לקיים את המקח, אלא שרצונו להפחית את המחיר ביחס לשינוי במאזן, והנידון הוא האם מכירת העסק נחשבת כמקח טעות, או כאונאה, והאם יש מקום לטענת הקונה.

תשובה:

הלוקח יכול לטעון טענת 'מקח טעות', ובידו האפשרות לבטל את המקח או לקיימו, אך אינו יכול לקיים את המקח ולהכריח את המוכר להפחית במחיר.

נימוקים:

כאן אין כלל מום במקח, וההקפדה של הקונה היא רק מחמת שאין המקח שווה את המחיר ששילם עליו, שזה בעצם חסרון של אונאה, וא"כ לכאורה אי"ז שייך למקח טעות. ומאידך יש לומר, שהחסרון של אונאה הוא כשסיבת הטעות היא בשומת המחיר, וכמש"כ רש"י בקידושין (מב, ד"ה חוזר) ש"אין כל אדם יכול לצמצם הדמים", ואילו כאן סיבת הטעות אינה מחמת שהשומא אינה נכונה, אלא שהמידע שהיה על העסק אינו נכון.

לכאורה ניתן להגדיר את צדדי הספק כך: יש לדון מה קובע אם טענת הלוקח היא בגדר 'אונאה' או בגדר 'מקח טעות', האם התוצאה הסופית, או סוג הטעות. כלומר, אם נניח שהתוצאה הסופית היא הקובעת, אם כן בכל מקח צריך לברר מה הדבר שאיכפת לתובע, האם איכפת לו שהסחורה אינה שווה כמו ששילם עליה, דאז הוי הונאה, או שטיב הסחורה אינו הטיב שעליו דובר, ואז הוי מקח טעות. אך אם נניח שהדבר תלוי בסיבת הטעות, אם כן יש לברר היכן הוטעה הלוקח, האם בשומת הדבר, ואז זו אונאה, או שהוטעה בנתונים של המקח, ואז דינו כמקח טעות.

ראיות לכך שהדין נקבע על פי סיבת הטעות

נביא עתה כמה ראיות לכך שהדין נקבע על פי סיבת הטעות, ולא לפי התוצאה הסופית.

א. שנינו במשנה בב"מ (עה, ב) "השוכר את האומנין, והטעו זה את זה, אין להם זה על זה אלא תרעומת". ובביאור משנה זו כתב הרשב"א (הובא בש"מ ב"מ עו,א ובב"י סי שלב מרבינו ירוחם) בשם הירושלמי, וז"ל, "בירושלמי הכי מפרש לה, בעל הבית הטעה אותם שאמר להם תבואו עמי כדרך שבאו חברכם, אמרו ובכמה באו, אמר להם בחמשה חמשה רובם, ואשתכח בסוף עשר עשר רובם. וכן בפועלים שהטעו את בעל הבית על דרך זה". והיינו, שהפועלים בקשו ששכרם יהיה כמו הפועלים האחרים, ובעה"ב אמר שנתן לאחרים חמש, והסכימו לכך, ובסוף התברר שהאחרים «המשך בעמוד הבא»

יש להקדים, שקיימות שתי סיבות הגורמות ביטול או שינוי של המקח: א. משום אונאה, והיינו שהמחיר לא היה מתאים למוצר שנקנה. ב. משום מקח טעות, והיינו שהיתה טעות מהותית במכירה.

הטעם שאין שייכים כאן דיני אונאה

במעשה זה אין מקום לדון דין אונאה, משני טעמים. האחד, כיון שבמקרה דנן אף לאחר שהובררה הטעות, עדיין לא היה ניתן לומר שהמחיר היה מופקע בשיעור אונאה, מאחר ול'עסק' אין מחיר קבוע בשוק, ובדרך כלל הוא נרכש לפי מכלול של שיקולים ופרטים, באופן שקשה מאד להעריך אותו במחיר מדויק, וממילא לא שייך בו כל כך דין אונאה במחיר. והטעם השני, מאחר ועסק זה "אין גופו ממון", כיון שהמכירה לא היתה על חפצים או מוצרים [המלאי של העסק תומחר ונמכר בנפרד], אלא של ידע, קשרים ומוניטין, ודברים אלו נחשבים כאין גופן ממון, והרי אין דיני אונאה אלא בדבר שגופו ממון. [אף לשיטת הראשונים (רמב"ן פרשת בהר, ועוד) הסוברים שיש איסור אונאה בכה"ג, מ"מ אין זה יוצא בדיינים. אמנם לדעת האור החיים (ויקרא כה, יז) יש חיוב לצאת ידי שמים].

צדדי הספק האם שייך כאן מקח טעות

מעתה יש לדון האם יכול המוכר לבטל מקח זה מחמת טענת 'מקח טעות'.

והוא פשיטא שאף בדבר שאין גופו ממון שייך מקח טעות, וכמש"כ רש"י (ב"מ נו,ב ד"ה חוזר) וז"ל, נהי דאימעית קרקעות מדין אונאה, מדין מקח טעות לא אימעית, שהרי אין זה מכר, דאדעתא דהכי לא זבן. עכ"ל. אמנם עדיין יש לדון האם ניתן להגדיר את הטעות שהיתה כ'מקח טעות', והצד לומר שא"ז מקח טעות, כיון שבדרך כלל 'מקח טעות היינו כשיש מום בחפץ הנקנה, והסיבה לביטול המקח היא מחמת שהלוקח רוצה לקנות חפץ ללא מום, אמנם

קיבלו עשר, או להיפך שהפועלים הטעו את בעה"ב. ולפי הירושלמי הדין הוא שבאופנים אלו אין בעה"ב חייב לשלם יותר, אם הטעה אותם, וכן אין הפועלים חייבים לשלם את הפרש, אם הטעהו, אלא יש לצד המרומה תרעומת על הצד השני.

והרשב"א הקשה על דין זה, וז"ל, "אבל פועלים שהטעו את בעל הבית, ואמרו שרובן נשכרין בארבע ארבע, ונמצא לבסוף שאינם נשכרין אלא בתלתא תלתא, היאך מוציאין ממנו ארבעה, שלא על דעת כן נתרצה להם, שהרי שאלם בכמה רובם, אלמא לא נתרצה להם בכך אלא מפני שחשב שהוא כן, והטעהו, והשכירות בטעות היתה וכל שבטעות חוזר". ומוכח מקושיית הרשב"א, שאף שאין כאן טעות ב'מקח' [כלומר במהות העבודה] אלא במחיר, ואף שדיני אונאה אינם שייכים כלל בשכירות פועלים (ע"י שו"ע רכז, לג), מ"מ ניתן לבטל את שכירות הפועלים בטענה של טעות, ואינם מקבלים אלא כפחות שבפועלים [כאשר הם שהטעהו]. וכן פסק הרמ"א (שלב, ד), "בעל הבית שהטעה פועלים, ואמר להם עשו עמי בארבעה כמו ששאר פועלים נשכרים, ונמצאו שנשכרים ביותר. או שהפועלים הטעו בעל הבית בכי האי גוונא, הוי כאילו לא שכרו זה את זה כלל".

ומוכח בהדיא שהגם שהנידון היחיד כאן הוא לגבי גובה התשלום, ואף שלא שייכת אונאה כלל, מ"מ שייך ביטול מקח. וע"כ היינו כיון שאין הדבר נקבע לפי התוצאה [שרוצה בעה"ב להפחית במחיר], אלא לפי סיבת הטעות, והטעות אינה בערך העבודה אלא בידיעה שהיתה חסרה להם [בכמה נשכרו הפועלים], ובכה"ג הוי מקח טעות.

דברי הרשב"א נאמרו אף לגבי מכירה

והנה, אף שדברי הרשב"א הנ"ל נאמרו בסוגיא של שכירות פועלים, מבואר בפוסקים שדבריו שייכים גם לענין מכירה, וכדלהלן:

א. כתב הרמב"ם בהלכות מכירה (יב, ט) "הרי שהיה שוה דינר של זהב בעשרים וארבעה, וצרפה בעשרים דינר, הרי זה מחזיר את האונאה. פחות מזה, מחילה". וכתב על זה המחנה אפרים (מכירה-דיני אונאה סימן ז), "ונראה לע"ד, דאפילו לדעת הרמב"ם ז"ל לא איירי אלא בשצרפה בסתם, אבל אם שאל הנותן מתחלה לשולחני בכמה מצטרף מטבע זו, ואמר לו בעשרים, ונמצא שהיא מצטרפת בארבעה ועשרים, דהרי זה מקח טעות, שזה אטעיה בדבורו. ודמי לאותה שכתב הרשב"א והביאו הב"ב בס' של"ב, שאם אמר בעה"ב לפועלים תבואו עמי כמו שנשכרים חברים, ואמרו לו בכמה ואמר להם בחמשה, ונמצא שנשכרו בעשרה, הרי זה מקח טעות".

ב. כפי שהובא לעיל, הרמ"א פסק את דברי הרשב"א הנ"ל לגבי שכירות פועלים. והנה הנתה"מ (שם סק"ד) הקשה על הרמ"א, וז"ל, "קשה לי, דאטו במקח כהאי גוונא, אם ימכור דבר ששוה ארבעה, בשמונה, ויאמר לו שהוא שוה כך או שהשער כך או שכולם מוכרין כך, לא יתחייב לשלם רק כפי השיווי, ולא אישתמיט שום פוסק לכתוב כן, מסתמא רוב אונאות כך הן שאומר לו שכך שיווי או כך השער". ותירץ, שאכן תלוי באופן עשיית המקח, וז"ל, "דלא מיבעיא בדין הירושלמי (ב"מ פ"ו ה"א), דהיינו באמר בואו עמי כדרך שעשו חבריהם ושאלו בכמה ואמר בארבעה, בזה ודאי דיפה תמה הרשב"א, דהא עיקר השכירות ופיסוק דמים היה על המקח שעשו חבריהם, רק אחר ששאלו אותו בכמה הטעה אותו, וכיון דבגוף השכירות נגמר הפיסוק על המקח של חבריהם, נתקיים המקח כן, ומה בכך שהטעה אותו אחר כך, י"ל שסמכו עצמם

שיבררו אח"כ. ועוד נראה, דאפילו בלשון שכתב בהג"ה, בארבעה כמו ששאר פועלים נשכרים, נראה שלשון השכירות מוסב על זה ג"כ ששוכר אותן על הסך שנשכרו שאר פועלין". העולה מדבריו, דכיון שעיקר מה שקבע המחיר הוא מידע שאינו נכון, צריך לשלם להם לפי המידע האמיתי או לבטל ההסכם לגמרי. וא"כ בנידון דידן, שעיקר המקח הוא על סמך הרווחים העתידיים, ובזה היתה טעות, יפסוק הנתה"מ שאופן זה הוא מקח טעות.

ג. וכן יש להוכיח מדברי המשפט שלום (רכז, ג), שם מדובר באופן שהמוכר אמר לקונה שהמחיר הוא כו"כ, או שפלוני שילם כו"כ, ולאחר זמן התברר שהטעהו בפחות משתות. וכתב בתחילה שיש לדמות דין זה לדברי הרשב"א והרמ"א הנ"ל, דכיון שהיתה טעות בידעת הפרטים, הוי מקח טעות [אף שאין אונאה שייכת כיון שהיה זה פחות משתות]. ואח"כ פסק שיש חילוק בדבר, אם המוכר אמר לו את הפרטים המוטעים בשעת מתן מעות, או שעדיין לא שילם הקונה את המעות עד שגילה את הטעות, ניתן לבטל את המכר, וכדברי הרמ"א הנ"ל. אבל אם הקונה שילם בלי להזכיר את הידיעה המוטעית שאמר לו המוכר, וגם לא בדק את המחיר, בכה"ג לא ניתן לבטל, כיון דהוי מחילה, וכמו באופן של 'קדשה על תנאי וכנסה סתם' (כתובות עג, א). ובהמשך דבריו הביא את דברי הנתה"מ ואת דברי המחנה אפרים הנ"ל [הגם שהנתה"מ חולק על דבריו].

העולה מדברי הפוסקים הנ"ל, שאף בנידון דידן אפשר לבטל את המקח מצד מקח טעות, כיון שהבסיס של המכירה היה מושתת על נתונים מוטעים.

הוכחה משיטת רש"י לגבי תנאי באונאה

יש להביא ראיה נוספת לנידון זה, דהנה מבואר בגמרא בב"מ (נא, ב) שאם התנה המוכר שיחול המקח על מנת שאין בו אונאה, לא הועילו דבריו, שהרי יש בו אונאה. ופירש רש"י וז"ל, "אם אמר לו בלשון זה, אין זה לשון מחילת אונאה אלא לשון תביעת אונאה, דעל מנת שאין בו אונאה אמר, והרי יש בו. ומקח טעות נמי הוי, ואם רצה לחזור חוזר לגמרי". וביארו תוס' שם (ד"ה על מנת), "פירש רש"י אני מבטיחך שאין בו אונאה, ויש בו אונאה, והוי גם מקח טעות".

ובמחנה אפרים (דיני אונאה סימן יז) הסתפק בשיטת רש"י, וז"ל, "איכא לפרושי ולומר דעד כאן לא פירש רש"י ז"ל דהוי מקח טעות אלא בשהתנה ואמר בלשון תנאי, דאז ודאי כל שנמצא שיש בו אונאה, המקח בטל. אבל בנדון דידן שלא הוציא דבריו בלשון תנאי, אלא שאמר לו דע שאין בו אונאה, איכא למימר דלא מפני זה יתבטל המקח, אלא יחזיר האונאה כדינו. ומדברי התוס' בסוגיין נראה קצת דלשון על מנת האמור כאן לאו דוקא, אלא כל שאמר לו אני מבטיחך שאין בו אונאה, המקח בטל לסברת רש"י". ונמצא לפי מסקנת המחנה אפרים שאין זה דין תנאי, וא"כ נמצא ששוב יש לנו אופן שבו הנזק של הקונה הוא רק במה ששילם מחיר גבוה, ובכל זאת המכר נחשב מק"ט, כיון שהקונה הסכים למחיר רק מחמת שהבטיח לו המוכר שאין בו אונאה, והיינו שהמחיר אינו גבוה באופן ניכר. והגם שתוס' והרבה ראשונים פירשו את הגמרא שם באופן אחר, אי"ז מחמת שנחלקו על דברי רש"י שזהו מקח טעות, אלא מחמת קושיות אחרות שהיו להם על פירושו.

הוכחה לדין הנ"ל מדברי המבי"ט, הש"ך והקצה"ח

עוד ראיה אפשר להביא לכך ששייך באופן «המשך בעמוד הבא»

זה מקח טעות, מהדין של מכירת שטרות, באופן שהקונה לא ידע בשעת הקניה שהלוה עני. באופן זה כתב השו"ע (סו, לד) וז"ל "אם הוציא הלוה שובר ששטר זה פרוע, או שמחל לו המלוה קודם לכן, הרי זה מקח טעות, והמעות חוזרים. ואם היה הלוה עני בשעת מכירה, בכלל אונאה הוא אם מכרו ביותר מדמי שווי, ואין לשטרות אונאה". ועל דין זה שפסק השו"ע, שאם הלוה עני אין חסרון של מקח טעות אלא של אונאה, כתב הש"ך (ס"ק קי"ג) "בתשובת מבי"ט (א, קע"ח) פירש דמייירי כשידע הלוקח שהוא עני, אבל כשלא ידע, הוי מקח טעות". והקשה עליו הש"ך מלשון השו"ע, שהוא לשון ספר התרומות [שהוא המקור לדין זה], דמשמע שאף אם הקונה לא ידע שהלוה עני הוי אונאה ולא מקח טעות. ותירץ הש"ך שהטעם שאי"ז מקח טעות הוא כיון שהיה מוטל על הקונה לברר את מצבו של הלוה לפני שקנה את שטר חוב.

והנה גם באופן זה הרי אין חסרון מהותי בשטר, אלא ששטר של אדם עני אינו שוה כמו שטר על אדם עשיר, ואעפ"כ נקטו המבי"ט והש"ך ששייך בזה חסרון של מקח טעות, מאחר והמקח היה מבוסס על נתונים שאינם נכונים [ורק מחמת סיבות צדדיות נקטו שבאופן מסוים זה לא הוי מקח טעות].

והנה בהלכות מעמד שלשתן דן השו"ע (קכו, י) שוב באופן שהקונה שטר חוב לא ידע שהלוה עני, ושם כתב "אמר להם במעמד שלשתן מנה לי בידך, תנהו לפלוני, ונמצא הלוה עני ואין לו מנה לגבות ממנו, הרי זה חוזר וגובה מראובן מפני שהטעהו". הרי מבואר בהדיא שנחשב הדבר למקח טעות מחמת הטעהו, וכדברי המבי"ט והש"ך הנ"ל. והקצה"ח שם (ס"ק ט) הקשה שהרי הנידון הוא על שטר, ואין אונאה בשטרות. ותירץ, "יש לומר דאע"ג דאין אונאה לשטרות היינו היכא שלא נולד ידיעה המתחדשת אלא בגוף שיווי המקח, כגון שסבר שהוא שוה כן ונודע לו שאינו שוה כן, אבל נודע ידיעה חדשה בגוף הדבר, שלא היה לו ידיעה ממנו, זה הוי מום במקח, ומום במקח לא אימעט אפילו בדבר מדברים שאין להם אונאה", הרי מבואר בהדיא בדברי הקצות, שהנידון של מקח טעות אינו בתוצאה הסופית [שהמחיר אינו נכון] אלא בסיבת הטעות. ומבואר בדבריו שהדבר תלוי אם היתה סיבת הטעות במחיר [דהוי אונאה] או בנתונים, והוי מקח טעות.

ראיה משיטת הראשונים גבי מכירת זרעים

יש להביא ראיה נוספת ליסוד הנ"ל מדברי הראשונים בב"מ (נו, ב) גבי סוגיא של זרעים. לפירוש רש"י שם הנידון הוא לגבי מי שהונה במכירת זרעים שנזרעו בקרקע, האם יש לזרעים דין של קרקע שנתמעטה מהלכות אונאה, או דין מטלטלין שיש להם דין אונאה. והגמרא שם מבארת שהספק שייך באופן "דאמר איהו שדאי בה כדאבעי לה, ואיגלאי מילתא דלא שדא בה כדאבעי לה". ופירש רש"י, "כדבעי לה. כמה שצריך לקרקע, דמידי דאומדנא דשכיח דטעו, הוי כדין אונאה", והיינו, שכיון שהמוכר לא אמר סך מסויים אלא "כדאבעי לה", שאין זו הגדרה מדוייקת אלא נתונה לשיקול דעת בני אדם, וכיון שאין זה דבר קבוע וברור לא שייך בזה מקח טעות, אלא זה דומה לטעות במחיר.

וגדר זה דומה קצת לגדר שכתב רש"י בקידושין, לגבי החילוק בין מכירת חפץ שרק בהפרש של שתות הוי אונאה, לבין דבר שבמידה שאפילו בהפרש קטן ביותר הוי אונאה, וז"ל, "שאין זה כשאר אונאות דקי"ל בהזהב (ב"מ מטב), פחות משתות מחיל איניש, דהתם אין כל אדם יכול לצמצם הדמים, אבל טועה במדה טעות הוא, ואדעתא דהכי לא עביד". וביאור דבריו, שדיני אונאה התלויים

בשיעורים נאמרו רק בדבר שאי אפשר לומר בו דבר ברור, כי לכל אדם יש בו דעה אחרת, אבל בדבר ברור, כגון שאומר לו מידה של החפץ ונמצא שזו טעות, הוי אונאה בכל אופן.

אמנם הרבה ראשונים נחלקו על רש"י, הרמב"ן כתב "זה תימא, אם מכרה ואמר לו שהיא זרועה כראוי ולא נזרעה כראוי, אין זו אונאה אלא מקח טעות, שהרי לא על מנת כן לקחה. ואין אונאה אלא ביוקרא וזולא". וכעין זה תמה הרשב"א וכתב "זה אינו מחוור, דאדרבה, מקח טעות הוא, שאמר שהוא זרעה כדבעי ואינה". וביאור דבריהם, דכיון שהמוכר אמר לו דבר שאינו נכון, וזה היה יסוד הטעות במקח, הוי מקח טעות, ולא אונאה. וכן הריטב"א הקשה על רש"י כעין זה, וכתב "ולא דק בה מרן ז"ל, דמכל מקום היינו קמייטא, דהא נמי דבר שבמנין ושבמדה הוא, דהא כי אמרת דלא הוה ליה למיטעי באומדן דעת, אמאי דטעה דבר שבמדה הוא, וליכא למיקרייה אונאה כלל, והוה ליה למיבעי יש בו מקח טעות או לא". והיינו שלדבריו אפילו אם באמת מצויה טעות זו, מ"מ כיון שזו טעות בדבר מסוים [בשיעור הזריעה הראוי] הוי כטעות בדבר שבמידה, והמקח בטל. גם בחידושי הר"ן כתב שהדבר תלוי בדברי המוכר, "דכיון שהוא אמר ליה כן בפירוש, ולוקח על מנת כן לקחה, אין זה אונאה אלא מקח טעות בדבר שבמדה, ולא דמי ליוקרא וזולא כלל". הרי מוכח מכל דברי הראשונים הללו, שאף במקום שאין כלל מום במקח, והטעות היא רק בתיאור המצב על ידי המוכר, כיון שטעות זו היתה הבסיס למקח, אין זה כטעות במחיר אלא כטעות בעיקר המקח, וממילא אין בזה דיני אונאה אלא דיני מקח טעות.

יש להוסיף, כי אף שהראשונים הנ"ל נקטו שהטעם שזהו מקח טעות הוא מחמת שהמוכר אמר את המידה המוטעה, אין זה בדווקא, אלא אף באופן שהטעות לא היתה מחמת דברי המוכר, אם הטעות היתה הבסיס למקח, הוי מקח טעות [והטעם שהוצרכו לכך, כיון שרק בדבר שהוא מום עצמי אין צורך בדיבור כדי לדון בזה מקח טעות, וכמבואר ברמב"ם (מכירה טו, ו) ובשו"ע (רלב, ז) שסתם מקח הוא ללא מומים, ואם התברר שיש מום הרי זה מקח טעות. אבל כשאין זה מום עצמי אלא טעות בידיעה, צריך שיאמר כן המוכר כדי לדון זאת כמקח טעות]. ומלשון הראשונים מבואר שיש כאן שתי טענות, הרמב"ן, הרשב"א והר"ן נקטו שהחסרון הוא בכך שהמוכר לא קיים מה שהבטיח, והיינו כמש"כ תוס' (ב"מ סו, א ד"ה פטומי מילי). והריטב"א נקט שהחסרון הוא מחמת שהוי כטעות בדבר שבמנין. ובנידון דידן שתי הטענות הללו שייכות.

עוד יש להעיר, שבנידון דידן אפילו רש"י יודה דהוי מקח טעות, ומשני טעמים: א. כפי שהתבאר לעיל, הטעם של רש"י שטעות זו אינה נחשבת כמקח טעות הוא כיון שזו טעות מצויה. ובנידון דידן ודאי לא הויא טעות מצויה, לטעות בכתבת מאזן שנת. ב. בתוספות הרא"ש הרחיב את ביאור שיטת רש"י, וכתב "אפילו אי בעיא שיתא והוא זרע חמשא, אין זה נקרא דבר שבמדה, כיון שלא אמר לו לזרוע שיתא אלא בסתם אמר ליה כדבעי לה". ועולה מדבריו, שבנידון של הגמרא שם יש טעם מיוחד לכך שאי"ז מקח טעות, כיון שלא אמר המוכר מידה מדוייקת כלל, אלא אמירה כללית של 'כדבעי לה', ובכה"ג סובר רש"י דלא הוי מקח טעות. אבל כאן שנתן מאזן כספי עם מספרים מדוייקים, והתברר שהיתה טעות בכתבתם, הרי זה דומה לאופן אחר שהובא בגמרא שם, "דאמר איהו שדאי בה שיתא, ואתו סהדי ואמרי דלא שדא בה אלא חמשה", ועל זה אמרה הגמרא דהוי "דבר שבמדה ושבמשקל" «המשך בעמוד הבא»

ושבמנין", שהוא מקח טעות. **העולה מכל הנ"ל**, שכדי לקבוע אם מתעסקים במקח טעות או באונאה צריכים לדון רק מה הוא בסיס הטעות האם בשווי או

אינם יכולים להתחרות איתו בלי לעבור על החוק. לדוגמא, אם אחד מוכר במזומן ואינו מדווח על המכירות למס הכנסה, ומחמת כן הוא מוריד מחירים, והאחרים שאינם עוברים על החוק אינם יכולים להתחרות איתו, אסור לו לנהוג כן, ואינו יכול לטעון להם שינהגו כמותו, כיון שאין הם רוצים לעבור על החוק²⁰.

7. איסור זה של הצעת הטבות ללקוחות באופן שאין המתחרים יכולים לעשות כן, שייך אפילו אם הלקוחות הם חברות או בני עיירות אחרות²¹. וכן אין חילוק אם המתחרים גרים באותו מקום או במקומות שונות²².

להתפרנס, יחול איסור על הראשון. וזה היה הנידון של החת"ס כיון שהמתחרה של מדפיס המחזור לא היה גר באותו מקום, והנידון לא היה למכור לבני עירו, ובכ"ז אסר החת"ס. וכן יוצא מכל אלו שנתנו הסכמות, שעשו כן בגלל הטעמים של הרמ"א. יש להוכיח כן גם מתשובת הרמב"ם (רעג) שפסק שהמוהל שהיה מוהל בחינם לבני העיירות נחשב יורד לאומנות חבירו שהיה מל בשכר, ושם ג"כ שני המוהלים לא היו גרים בעיירות האלו שבהם מלו. יש לציין שבשאר דברים שאינם דברים של קדושה בד"כ כל הדין אינו שייך כלל, כיון שבלא"ה יבואו גוים שאין לנו שליטה עליהם ויתחרו, וממילא יהיה מותר ליהודי להתחרות ג"כ, כמבואר בשו"ת מהרשד"ם (ת"ז), ונרחיב בזה בעז"ה בעלון הבא.

22. הדברי מלכיאל (ה, רכח) דן במקרה שהמתחרים היו בני אותו מקום, וכולם מכרו לאדם מסוים במקום אחר. וז"ל השאלה "בעירו יש הרבה משפחות שמסחרם בעשיית כפתורים, ששוכרים פועלים לעשותם והם מוכרים הכפתורים בלאדז' לסוחר גדול בעסק זה, ועתה עשה השו"ב דעירו ג"כ עסק זה, כי בנותיו יכולות לעשות הכפתורים ושוכרות פועלים ג"כ לעשותם, ובני העיר טוענים שהוא מקפח פרנסתם, כי באשר פרנסתו הוא מעסק שו"ב ובנותיו בתולות וסמוכות על שלחנו, לזה יכול להוסיף על שכירות הפועלים וכן להזיל מקחי הכפתורים, ועי"ז ממעט פרנסת בני העיר כי לא יוכלו להתחרות עמו". ובתשובה שלו התייחס לשתי טענות שהעלו כדי למנוע השו"ב להמשיך בהנהגתו, טענה א' היתה שהשו"ב לא שילם מיסים עם כולם, ואת זה דחה כיון שאינם מוכרים את הכפתורים בעירם, וז"ל, "הכא עיקר המסחר הוא בעיר אחרת, ובעירם עושים רק את הסחורה, וא"כ אין שייך לעכב כלל אף את בן מתא אחריתי. ואם יבוא בן עיר אחרת ויעשה איזה סחורה ביגיע כפיו ויוליכנה למכור בעיר אחרת, בודאי לא יוכלו לעכב עליו וכו' ואף דאינא בכמות (דף כ"ד) שמדה טובה היא שלא לירד לאומנתו של חבירו, מ"מ בנ"ד אין שייך זה **כיון שהאומנות אינו עבור עיר זו רק עבור עיירות אחרות**", עכ"ל. והטענה השניה היתה שקשה להם להתחרות איתו, וע"ז השיב "ומה שמוסיפים על שכר הפועלים הא איתא בב"מ אנא מפליגא אמגוזי את פלוג שיסקי". ומוכח מדבריו שגם הוא סובר שגם כשמוכרים בעיר אחרת ניתן למנוע מהשני להציע הטבה אם אי אפשר להתחרות איתו.

יעשו כן ימנע מהם מלהרויח, מחמת שהם משלמים שכירות, אלא עליו לקבוע מחירים שגם המתחרים שלו יכולים להציע, ולהרויח כדי פרנסתם. וכן אם אחד המוכרים יכול לקנות כמויות גדולות בזול בגלל שהוא עשיר, והאחרים אינם יכולים לקנות במחיר כזה, אסור לעשיר להוריד מחירים לרמה כזו שרק הוא יכול להרויח בה, ואילו האחרים שימכרו במחירים כאלו לא ירויחו כדי פרנסתם¹⁹.

6. בעל חנות העובר על החוק, ומחמת כן ההוצאות שלו נמוכות [כגון שאינו משלם מיסים], אסור לו להוריד מחירים לרמה שאין האחרים יכולים להתחרות איתו, מחמת שהם נוהגים כחוק, וכן אסור לו להציע ללקוחות שלו הטבות לא חוקיות, כיון שהאחרים

חנות, והנהוג הוא שכל החנויות הם בבעלותם של המוכרים, והוא רוצה לכופ את כולם להעלות מחירים כדי שיוכל לשלם את השכירות, דזה אינו מסתבר כלל, וכמו שטען הפת"ח (גניבה ט, הערה ו ד"ה ובשו"ת מהרי"א) דמנלן לומר שהם מוזילים, אולי הוא מייקר. אבל באופן שהבאנו מסתבר לומר שהוא נחשב מוזיל, כיון שהנהוג במקום אינו כפי המצב שלו, שאינו צריך לשלם שכירות.

19. זה היה המקרה של המהרי"א עזיל שהובא בהערה לעיל.
20. בשו"ת הרי בשמים (ג, קנג) נשאל בשוחט אחד שלא לקח מהלקוחות שלו את הסכום שהיה צריך עפ"י החוק לגבות עבור הממשלה, ופסק שוודאי אסור לו לנהוג כן, אם המצב הוא שהשוחטים האחרים אינם יכולים להתחרות איתו אם לא שינהגו כמותו. הוא מזכיר שני טעמים: א. כיון שלדעת הרבה פוסקים מותר להוריד מחירים רק אם זה טוב ללקוחות, ופה אין זה טוב ללקוחות, כיון שהם ג"כ יצטרכו לעבור על החוק. ב. כיון שמעשיו אסורים על פי הדין, אינו יכול לומר למתחרים שיעשו כמותו, ולכן לא שייך מה שאמרה הגמ' "אנא פליגא אמגוזי פלוג אתה שיסקי". וכתעמו השני פסק הדברי חיים (חו"מ א, יט) בשאלה דומה. וכ"כ השו"מ (קמא א, כ) על אדם אחד שהמתחרה שלו לא היה משלם מיסים, "נראה דזה יכול לעכב אם מוזיל המקח עי"ז שלא צריך לשלם". וכן יש קצת הוכחה מהפמ"א שהבאנו לעיל (הערה 8).

21. בתשובת הרמ"א (י) לגבי הדפסת הרמב"ם אסר הרמ"א על כל היהודים בעולם לקנות את ספרי הרמב"ם שהדפיס המתחרה של המהר"ם פדאוה עד שיגמור המהר"ם למכור כל מה שהדפיס, והטעם הראשון שכתב הרמ"א הוא בגלל שדן את המתחרה כיוורד לאומנותו של המהר"ם, ולמד דינו מבר מבואה דאוקי ריחייא, ודימה את המקרה שלו לדינו של האביאסף, ומוכח שאף על פי שהמוכרים והקונים לא היו באותו מקום, מ"מ פסק הרמ"א שיש איסור של יורד לאומנותו של חבירו. והביא דבריו וביארו החת"ס (ה, עט) וז"ל, "והכא בנידון הנ"ל ידוע שהמדפיס א"א אם לא ידפיס ספרים למאות ולאלפים, ואנחנו עם ה' מעטי במדינה זו, וא"א שימכרו במדינה זו, וספרי ש"ס ופוסקי ומפרשיהם לא יצרכו אלא לשוקדי תורה, ומועטי הם בעו"ה, וכיון שא"א להדפיס כ"א סך עצום ורב, ע"כ כולי עלמא כחדא מתא יחשב, וכולהי שייכי בכרגא דמרא עלמא יתברך". היוצא מזה הוא שהדין תלוי בכל ענין לגופו, ואם המציאות היא שהשני לא יוכל

הגליחו מוקדשו לעמלתי נשמת

מרת שרה מאטיל ב"ר שמואל פוקס ע"ה

נלב"ע ט"ו כסלו, ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחה ע"י בנה ידידינו ר' משה פוקס נ"י

"עלון המשפט" יוצא לאור על ידי "מכון מענה שמחה", © כל הזכויות שמורות